

BJØRNEFÆLDEN VED NÛGSSUAQ OG NORDBOERNES EYSUNES I GEOLOGISK BELYSNING

Af Alfred Rosenkrantz

De skriftlige kilder omtaler, at man allerede omkring år 1200 blev klar over, at der nord for Vesterbygden levede en eskimoisk befolkning (Skrælinger), og i 1226 meddeles det, at nordboer, der kom hjem fra de allernordligste fangstpladser, havde truffet eskimoer på et sted, som de kaldte Kroksfjarðarheiði (Krogsfjordshede). Denne lokalitets nærmere beliggenhed har været stærkt omdisputeret, nogle mener, at der kan være tale om landstrækningerne omkring Diskobugten eller måske Vaigattet, andre har nævnt Umiarfikfjordens omgivelser nord for Svartenhuk. De nordligste fangstpladser kaldtes Norðrsetur, og de har i hvert fald, som runestenen fra Kingigtorsuaq dokumenterer, strakt sig helt op til Upernavik Isfjord, og muligvis er nordboerne trængt endnu længere mod nord (se bl. a. S. og F. Isachsen, 1932). Som et andet sikkert fikspunkt for nordboernes tilstedeværelse i disse nordlige egne kan nævnes den såkaldte „Bjørnefælde“ ved det gamle udsted Nûgssuaq (fig. 1-2). Bjørnefælden eller som grønlænderne kalder den Putdlagssuaq befinder sig på et basaltnæs godt 1 km nord for ruinerne af det gamle udsted, der nedlagdes i 1938 (fig. 12*). Ruinen er nøje opmålt og beskrevet af K. J. V. Steenstrup i 1883 pag. 5-7. Den har metertykke mure opført af tilpassede, men ikke tilhugne basaltsten, taget på næsset. Tykkelsen af vestmuren 110 cm, nordmuren 178 cm og højden i vestenden i 1872 ifølge Steenstrup 149 cm, ifølge Giesecke 1811 6,5 fod. Dimensionerne i grundplanen fremgår af figur 2. Basaltstenene er godt sammenpassede og ligger i tykkere og tyndere skifter, ganske som det kan iagttages i gamle nordboruiner i Sydgrønland. Det indvendige rum har en længde af 228 cm, er i vest 115 cm bredt og i øst 125 cm, og den nordlige halvdel udgøres af en naturlig briks dannet af den faste klippe på stedet (228×78 cm). Den sydlige del udgøres således af en kun 47 cm bred gang langs briksen i fortsættelse af indgangen i østvæggen. Som beboelseshus må „Bjørnefælden“ på grund af dimensionerne have været uegnet, og det må endvidere anses for tvivlsomt, om den har været egnet til at fange bjørne i. Murenes kolossale tykkelse

* Se artiklen i forrige hefte, pag. 360.

viser derimod, at bygningsværket må have været anvendt til opbevaring af genstande af stor værdi. Hvem har bygget „Bjørnefælden“? er et spørgsmål, som har sat sindene i bevægelse lige fra Paul Egede's dage. Han er den første, der i 1740 pag. 40 omtaler „Bjørnefælden“. I 1736 havde han erfaret, at der oppe mod nord skulle være en fælde omtrent 4 à 5 alen lang, som grønlænderne mente var bygget af nordboere til at fange bjørne i. Paul Egede troede ikke på denne forklaring, da han ikke mente, at nordboerne kunne have været nået så langt mod nord. K. L. Giesecke fremsætter 1811 i sin dagbog pag. 347 den anskuelse, at Jens Munk eller hvalfangere skulle have opført den. Jens Munk er nu ganske udelukket, da han aldrig har været på stedet. Også senere forfattere er inde på tanken, at det kan være hvalfangere, der har været tvunget til overvintring. At de skulle have anvendt bygningsværket som beboelse er, som Rink 1857 pag. 149-50 bemærker, næppe sandsynligt, når man tager de små dimensioner af det indvendige rum i betragtning. Han mener iøvrigt, at hvalfangerne under overvintringen har slået sig ned i nærheden og for at fordrive tiden har opført „Fælden“, og afviser ganske tanken, at bygmestrene skulle være de gamle nordboer. K. J. V. Steenstrup (1883) vakler mellem nordboere og hvalfangere som ophavsmænd, men mener ikke, at bygværket kan være af eskimoisk oprindelse. Denne sidste tolkning, hvor den eskimoiske sagnhelt Kágsagssuk siges at være bygherren, savner dog ikke tilhængere, det gælder således Gustav Holm (1888, pag. 80) og K. Birket-Smith (1924, pag. 350); ingen af disse prominente grønlandsforskere har dog besøgt ruinen. I 1953 foretog Jørgen Meldgaard på Nationalmuseets vegne en grundig undersøgelse af „Bjørnefælden“ og opnåede fuld sikkerhed for, at den måtte være opført af de gamle nordboer. Han skriver således i 1965, pag. 83, at på Nûgssuaq-halvøen „står den nordligste, kendte nordboruin tilbage. Det er et lille velbygget stenhus, som nutildags kaldes „Bjørnefælden“. Det kan have været en art kapel, hvor man har opsendt sin tak for god fangst og sine bønner for en god hjemrejse. Men det kan også være et hus til opbevaring af de mest værdifulde varer, som f. eks. de i Europa efterspurgte hvalrostænder“. Jørgen Meldgaard må således have gjort fund, der beviser, at „Bjørnefælden“ er nordboværk. Med hensyn til den anvendelse, nordboerne kan have gjort af den mærkelige bygning med de tykke mure og det lille indvendige rum, kan måske endnu en mulighed påpeges. Når man betragter dimensionerne af den naturlige briks, som fylder det meste af det indvendige rum, ville den udmærket have kunnet tjene som stærkt beskyttet opbevaringssted for liget af en under fangsten omkommet nordbo, enten som permanent grav eller for at muliggøre, at man om efteråret kunne føre liget sydpå til begravelse i indviet jord. Bygningen har formodentlig været forsynet med et stærkt tag af drivtømmer tynget af sten, og den smalle indgang har let kunnet blokeres af sten, således at liget har været godt beskyttet mod angreb af isbjørne, polarræve og polarulve. Ganske vist synes det

Fig. 1. »Bjørnefælden« nord for udstedet Nûgssuaq set fra vest.
A. Rosenkrantz fot. 12. juli 1950. Ruinen blev udgravet af Nationalmuseet 1953.

af de gamle sagaberetninger at fremgå, at det efter kristendommens indførelse var blevet en uskik at begrave folk i uviet jord, men der kendes dog prominente undtagelser.

En vigtig ting vedrørende »Bjørnefælden« må tilføjes: I Peter Kragh's efterretninger: *Antiquariske Annaler* 1827 meddeler han pag. 373: „Endvidere berettes, at ogsaa ved Nôrsoak under Ritenbenk (forhen under Umanak), gives Oldtidsminder fra de gamle Norske, nemlig Nord for det for Tiden besatte Sted er en Steenmur i Firkant, opført af de glatteste og jevneste Stene, som har været at overkomme (thi tilhugne synes Steenene ikke at være). Til samme Steenmur, som formodentlig er Levninger af et fordums opbygget Hus, hvilket i ingen Henseende ligner de nuværende Grønlænderes af Jord og Kampesteen i Fleng valgte, opførte lave Hytter, har været en liden smal Indgang, ligelede af glatte Steene opført, hvorefter Ruiner endnu sees.

I Steenmurens Forside ☉: Solside har tilforn været at see en firkantet Steen med Indskrift paa – venteligen Runer, som sikkert herom nærmere ville have kunnet give Oplysning, men desværre er nu denne Steen af Muren udfalden, muligen sønderslagen eller bortkommen. Det almindelige Sagn hidleder ogsaa med god Grund denne Bygning fra de gamle Nordmænd“.

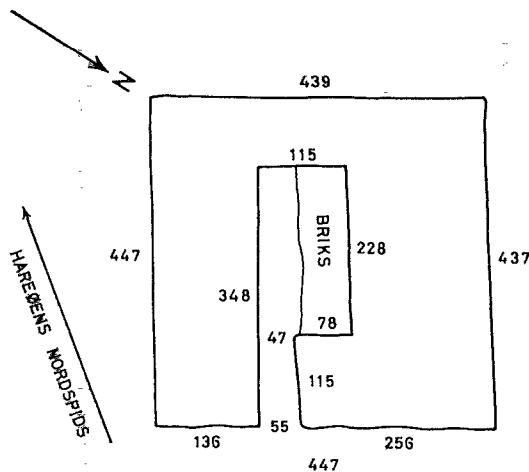

Fig. 2. Grundplan af »Bjørnefælden«
ved Nûgssuaq.
Mål i cm efter Steenstrup 1883.
Ruinens orientering målt 1954.

Om denne interessante indskriftplade foreligger ikke nyere oplysninger. Den er i hvert fald ikke i dansk eje, men kan måske være fjernet af hvalfangere. Udstedet Nûgssuaq blev således såvel i 1815 som 1816 udplyndret af engelske hvalfangere og i 1818 nedbrændte englænderne de forhåndenværende bygninger.

På jagtrejserne til Norðrsetur passeredes øer, halvøer og fjorde, som i de skriftlige overleveringer er navngivne (se Bjørn Johnsen's Grønlands Annaler i Grønlands historiske Mindesmærker III pag. 226). Kroksfjarðarheiði er allerede nævnt, men mange andre navne har givet anledning til forskellige fortolkninger. Der er imidlertid to navne, som med stor sikkerhed kan lokaliseres. Det er Bjarney og Eysunes. Om Bjarney siges det, at der er 15 dages rejse hertil fra Vesterbygden, og at det tog 12 dage at ro rundt om øen. Allerede M. Wormskjold identificerede i 1813 Bjarney med øen Disko, og siden har der været almindelig enighed om denne fortolknings rigtighed. Der findes nemlig ikke andre øer på strækningen så store, at man ville have været 12 dage om at ro omkring dem.

Nord for Bjarney nævnes lokaliteten Eysunes. Finn Magnusen mener i 1827, at navnet dækker Nûgssuaq halvøen, hvor der brydes kul over for Umanak. Han går ud fra, at nordboernes Eysunes betyder kulnæs, og denne fortolkning har været almindelig anerkendt endog så sent som i 1921 (Medd. om Grønland Bind 60, pag. 214). Dette har medført, at man ikke med sikkerhed har ment at kunne identificere Eysunes med Nûgssuaq, da der også findes kulforekomster nord for Nûgssuaq, f. eks. på Upernivik øen. Men i 1918 (pag. 85) gør Finnur Jóhannsson opmærksom på, at eisa aldrig betyder kul, men derimod de ulmende og brændende gløder eller slet og ret ild. Han mener yderligere, at Eysunes må have fået sit navn af dets udseende, når solen på „den eller den måde beskinner det“. Ud fra den opfattelse, at Eysunes må oversættes ved det brændende eller ulmende næs, kan der gives en helt anden forkla-

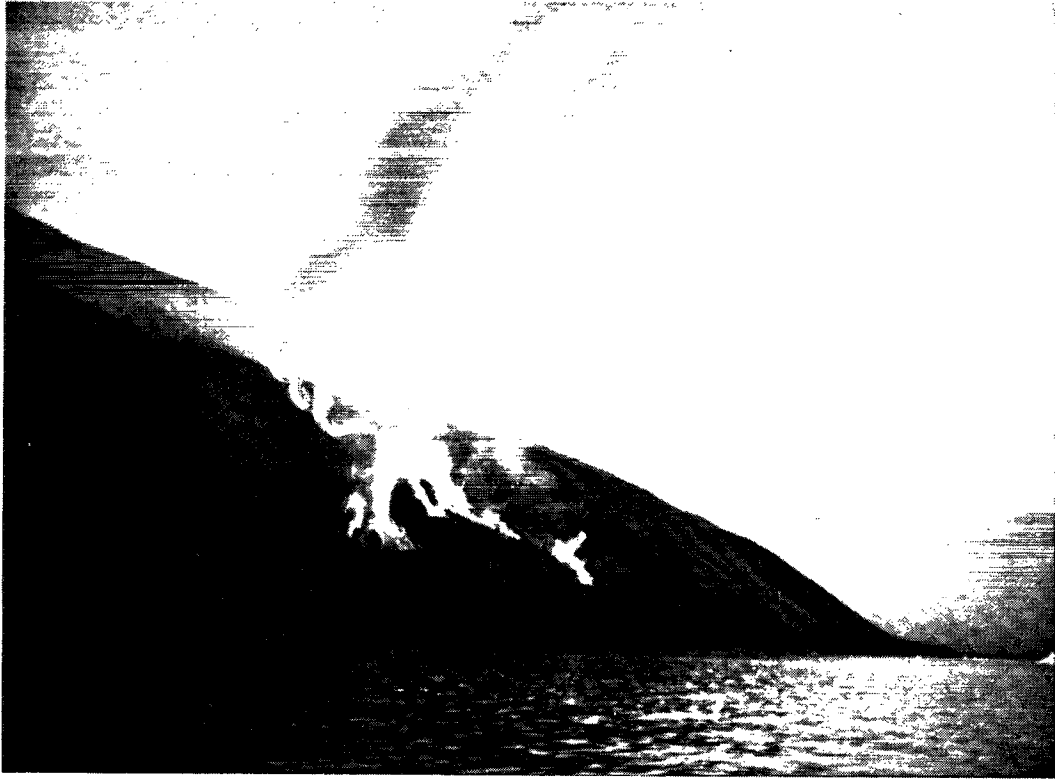

Fig. 3. Det brændende fjeld Pujortoq i Hollænderbugten ved Niaqornat på Nûgssuaq's nordkyst. Pastor Otto Rosing fot. 7. juni 1933.

ring, der medfører, at navnet må dække Nûgssuaq halvøen og kun den, i god overensstemmelse med at navnet anvendes om et næs umiddelbart nord for Bjarney.

I 1932 skete der ved Niaqornat et klinteskred i sorte, bituminøse skifre afsat af havet i slutningen af kridttiden. Året efter begyndte vældige røgmasser at bryde frem af skredet (fig. 3). Røgsøjlen bredte sig undertiden østpå og kunne ses helt ind til Umanak, 70 km fra brandstedet. Det fortælles, at præsten i Umanak deraf tog anledning til at formane menigheden til at forbedre sig, nu da Helvedes port havde åbnet sig ved Niaqornat. Om tilstanden i Umanak dernæst bedrede sig skal være usagt, men én ting er givet, at befolkningen i Niaqornat ønskede at blive flyttet fra det farlige naboskab. I mange år herefter vovede befolkningen i Niaqornat sig ikke gerne op i de brændende skredmasser. Udstedsbestyrer Lars Nielsen måtte ene mand foretage en undersøgelse. Jordmasserne var så varme, at det kunne mærkes kraftigt gennem skosålerne. Man var dengang af den formening, at det var kullag, som der ved skredet var gået ild i, men da geologerne i 1938 foretog undersøgelser, viste det sig at være sorte skifre indeholdende brændbart materiale, der ved gnidningsvarmen

*Fig. 4. Pujortoq 1958. Nyt skred har sat skifrene i brand.
Skredet fra 1932 markeres af den nederste terrasse. A. Rosenkrantz fot. 8. juli 1958.*

under skredet eller som følge af et indhold af svovlkis var brudt i brand. Ved branden ændres skifrenes oprindelige sorte eller grå farve til en kraftig teglstensrød. Brandstedet kaldes af grønlænderne Pujortoq (røgstedet), og det er karakteristisk for fænomenet, at man kun ser røg, ingen flammer. I nærheden af Pujortoq findes et sted, hvor skifrene er rødbrændte, og hvor det siges, at der i 90'erne er foregået et skred med efterfølgende brand. Stedet kaldes Amiutikavsaq (det misfarvede). Ny brand udbrød i 1958 ved Pujortoq i forbindelse med et nyt skred (fig. 4), og i 1963 foregik der øst for Niaqornat ved Narsârssúnguaq et meget betydeligt skred, som satte skifre i brand og ændrede deres farve. Rødbrændte skifre ved Saviarqat nær Serfat er vidnesbyrd om fortidige brande som følge af skiferskred, men tidspunktet er mig ikke bekendt. Også inde i land er der på Nûgssuaq foregået skred med lignende resultat (kortet fig. 12, pag. 360 i november heftet). Vi vender os nu til Nûgssuaq's sydkyst mod Vaigat, hvor vi finder lange strækninger ved Atâ og Pautût, hvor fjeldsiderne lyser i de skønneste, røde farver. Det drejer sig også her om rødbrændte skifre, som indgår i vældige skredkulisser, og det kan godtgøres, at de røde skifre oprindelig var sorte ganske som ved Niaqornat, og at farveskiftet ligesom der må stå i

forbindelse med brand. Ingen af grønlænderne ved, hvornår disse brande er foregået, men det er utvivlsomt århundreder siden. Navnet Pautût, som er knyttet til den længste strækning (ca. 17 km) må være ældgammelt og kan ikke oversættes med fuldkommen sikkerhed. Det menes at stå i forbindelse med ordet paok = sod og oversættes som „de sværtede“ (klipper), et navn som ikke harmoniserer med klippe-sidernes udseende. Navnet Pautût kan dog på denne baggrund siges at have noget med ild at gøre. Tidspunktet for disse skredbrande kan vist udmærket lægges til tiden omkring år 1300, da eskimoerne var kommet til Vaigattet, og da nordboerne færdedes i Norðrsetur. Eysunes, det brændende eller ulmende næs, har da været et meget passende navn for Nûgssuaq halvøen. Da nordboerne sejlede op gennem Vaigattet, har de utvivlsomt set røgmasserne stige op af fjeldskråningerne over kilometerlange strækninger. Forekomster af rødbrændte skifre, som de her skildrede fra Nûgssuaq halvøen, er ikke kendt fra andre lokaliteter i Norðrsetur.

Fjeldbrande langs Nûgssuaq's kyster går naturligvis langt tilbage i tiden. I 1958 fandt geologerne ved udgravning af et tørvelag, som havet var ved at bryde ned på halvøen Ikorfat på nordkysten af Nûgssuaq, et kulturlag med enkelte redskaber af ben og træ foruden en mængde stensager, formentlig repræsenterende Dorsetkulturen og overlejrende kulturlag af Saqaq-alder. Blandt redskaberne fandtes stumper af rød skifer, som øjensynligt havde været anvendt til at male med. Det er muligt, at disse stumper stammer fra Saviarqat ikke langt vest for Ikorfat, og at fjeldbranden på dette sted således kan være foregået omkring vor tidsregnings begyndelse.

Fortegnelse over citeret litteratur.

- Birket-Smith, K.:* »Ethnography of the Egedesminde District«. Medd. om Grønland. Vol. 66. 1924. København.
- Egede, Paul:* »Continuation af Relationerne betreffende den grønlandske Missions Tilstand og Beskaffenhed. Forfattet i Form af en Journal fra Anno 1734 til 1740«. 1740. København.
- Giesecke, K. L.:* Mineralogisches Reisejournal über Grönland 1806-13. Medd. om Grønland. Vol. 35. 1910. København.
- Holm, G.:* »Ethnologisk Skizze af Angmagssalikerne«. Medd. om Grønland. Vol. 10. 1888. København.
- Jónsson, Finnur:* Efterskrift i Rossen, H. C.: »Nordboerne ved Upernavik«. Det grønlandske Selskabs Aarskrift 1918, pag. 84. København.
- Kragh, Peter:* »Tillæg til Efterretningerne om den grønlandske Runesten«. Antiquariske Annaler. Vol. 4. Pag. 373. 1827. København.
- Isachsen, S. og Isachsen, F.:* »Hvor langt mot Nord kom de norrøne Grønlendinger på sine Fangstferder i Ubygdene?« Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser. Meddelelse nr. 19. 1932. Oslo.
- Meldgaard, Jørgen:* »Nordboerne i Grønland, en Vikingebygds Historie«. Søndagsuniversitetet. Vol. 62. 1965. København.
- Rink, H.:* »Grønland geographisk og statistisk beskrevet«. Vol. 1. Det nordre Inspektorat. 2. 1857. København.
- Rosenkrantz, Alfred:* I »Den danske Nûgssuaq Ekspedition 1939«. Meddelelser fra Dansk Geologisk Forening, Bind 9, Hft. 5, Pag. 654. 1940. København.
- Steenstrup, K. J. V.:* »Beretning om Undersøgelsesrejserne i Nord-Grønland i Aarene 1878-80«. Medd. om Grønland. Vol. V pag. 1. 1883. København.

Summary.

The »Beartrap« at Nûgssuaq and the Geological Evidence of the Norsemen's Eysunes

The northernmost hunting districts were called *Norðrsetur* by the old Norsemen. They extended at any rate as far as 73° N, possibly even farther north. Amongst the places that can be identified with certainty mention can also be made of *Björnefælden* (»the bear trap«, *Putlagssuaq*) on the *Nûgssuaq* peninsula (71° N – see fig. 12*) at the old settlement *Nûgssuaq*, which was abandoned in 1938. This »trap« is a curious little construction with walls more than a metre thick and a rather small room inside (fig. 1–2). Most of the room is filled by a natural bench, on which a person could lie outstretched. It may be a Norse grave, but may also have been used for keeping bodies in safety until they could eventually be brought south to the settlements for burial in sanctified ground. Fjords, islands and peninsulas within *Norðrsetur* were given geographical names in the old sagas and it has been difficult, if not impossible, to place most of these accurately on a modern map. However, it has been possible to place two names with accuracy. One of these is the island »*Bjarney*«. The old accounts say that it took 12 days to row around this island. This can only be *Disko*. North of this reference is made to a peninsula »*Eysunes*«, which on geological grounds can be proved to be identical with *Nûgssuaq*. The name has previously been interpreted as meaning Coalness. If this were correct, several possibilities would have to be considered: *Nûgssuaq*, *Upernavik Næs* and *Svartehuk*. *Finnur Jonsson* has (1918) emphasized, however, that »*eysa*« means something that burns or smoulders, or simply fire, and in this case the name »the smouldering promontory« can only apply to *Nûgssuaq* peninsula. In 1932 the mountainside at *Niaqornat* on the north coast of *Nûgssuaq* (fig. 3) caught fire as the result of a landslip. It was black bituminous shales that became ignited and produced large amounts of smoke over a period of years. Flames were not seen. As a result of the fire the black shales acquired a brick-red colour. In 1957 and 1963 similar phenomena were observed around *Niaqornat*. Along the coast of the peninsula and also at two places in its interior evidence has been found of similar fires in the past, in the form of red, burnt shales in talus slopes. The most important of these places is the stretch of coast extending for many kilometres from *Atâ* to *Pautût* in *Vaigat*, where vast landslips, which extend up to 600-700 m above sea level, give the mountains along the coast a remarkable red-coloured appearance. The time when these fires took place is not known, but the Eskimo name *Pautût* must be exceedingly old. This name may have something to do with soot, and thereby with fire, but its exact meaning is not known. The Eskimos arrived in the *Vaigat* area from the north in the 13th century and so the name *Pautût* in connection with *Nûgssuaq* cannot have been in existence before this date. It is very likely that the Norsemen around the year 1300 saw columns of smoke over the south coast of *Nûgssuaq* when they were sailing northwards through *Vaigat*, and that for this reason they attached the name »*Eysunes*«, the smouldering promontory, to the peninsula. Within the *Norðrsetur* area it is only on *Nûgssuaq* that evidence of such fires has been found.

* See pag. 360 in the November issue.